

БІБЛІЙНИЙ ОБРАЗ ДЕРЖАВИ

Досліджується проблема сприйняття держави у Біблії. Аналізуються й узгоджуються різні біблійні підходи до розуміння дуалістичної природи держави.

Ключові слова: феноменологія, держава, влада, дуалізм, Бог, Біблія, церква.

Постановка проблеми. Держава є тим зовнішнім середовищем, у якому наша свідомість первинно застає себе. Вона встановлює нормативні масиви, що охоплюють найрізноманітніші сторони нашого буття. Втім, для кожної держави постійно актуальна проблема власної легітимації в очах суспільства, яка і тільки яка уможливило повноцінне виконання державою власних функцій. Процес легітимації/делегітимації влади протікає у суспільній свідомості, однією з найбільших і найвизначальніших складових якої є релігійна свідомість. Базові ж засади християнської (юдейської та, опосередковано, ісламської) релігійної свідомості закладаються у Біблії – книзі, яку віруючі вважають Словом Божим і прямим виразом божественної волі. Отже, актуальність з'ясування специфіки біблійної моделі держави виходить далеко за межі внутрішнього напрямку дослідження богословської науки і належить до сфери вивчення юриспруденції.

Ступінь наукової розробки проблеми. Церква як наймасовіше середовище, що об'єднує носіїв релігійної свідомості, раціональними (богословськими) та ірраціональними (містично-духовними) методами гносеологічно освоює навколишню дійсність. А оскільки християнська Церква виникає і продовжує існувати в зовнішніх умовах державного суспільства, для неї завжди було важливим визначити засади власного співіснування з державою. Біблійна модель влади та держави цікавила отців і вчителів Церкви ще в епоху формування церковного вчення – у творах бл. Августина, свт. Івана Золотоустого, Томи Аквінського на основі аналізу біблійних текстів закладаються ідейні моделі богословського розуміння держави. Згодом дослідження даного напрямку стали істотним чинником у процесі формування ідеології протестантизму (М.Лютер, Ж.Кальвін, Т.Мюнцер), а через неї - визначально вплинули на сучасне світорозуміння.

Серед сучасних досліджень біблійного розуміння природи влади та держави, на наш погляд, особливої уваги заслуговують праці П.Баренбойма [1], Ж.Марітена [3], та Р.Папаяна [5], в яких роб-

ляться спроби юридичного аналізу біблійних постулатів щодо сутності та значення держави.

Та попри тривалу традицію вивчення, досі залишається відчутною певна односторонність досліджень, присвячених біблійному образу держави. Відчувається брак комплексного феноменологічного підходу, що дозволив би до певної міри узгодити та подолати дихотомію біблійного сприйняття держави як суспільного інституту, що одночасно належить до світу добра та зла.

Метою статті є системне, феноменологічне дослідження образу держави у Біблії через синтез (конструкцію провіденціальної ролі держави) крайніх позицій її сприйняття як сакрального (держави як добро) чи профанного (держави як зло) феномену.

Виклад основного матеріалу. Християнська концепція держави ґрунтується на узагальненому біблійному уявленні про владу як інститут, покликаний боротися зі злом та сприяти добру. За біблійним сприйняттям, вищою й абсолютною владою вважається влада Бога, Який є великим Царем усієї землі (Пс. 46:3; 94:3). Він - владика народів (Пс. 46:9) та їх суддя (Пс. 66:5). Влада Бога вічна (Пс. 65:7). Він взаємодіє зі Своім народом через пророка Мойсея (Втор. 5:31; 34:10-12), старозавітну церковну ієрархію (Вих. 28:1-3; Чис. 1:47), суддів (Втор. 1:16-17) та (згодом) царя (Втор. 17:14-20).

Ключем до біблійного розуміння держави служить загальне уявлення про сакральність влади як основи природної ієрархії буття. Бог, як творець та промислитель світу, реалізує Себе в ньому через владу. Тому з біблійного погляду сама ідея та порядок будь-якої влади - людини над природою (Бут. 1:28), чоловіка над жінкою (Бут. 3:16; Сирах. 9:2), батьків над дітьми (Лев. 19:4), панни над служницею (Бут. 16:9) тощо, є священною і боговстановленою. Втім, ця священна ідея влади є ідеєю любові та служіння, а не гноблення та панування (Сирах. 7:25-26).

Сприймаючи державу як зовнішню даність, Церква як носій релігійної свідомості підходить до проблеми виявлення її сутності з дуалістичних позицій. З одного боку, держава

сприймається як боговстановлена форма суспільної організації, з іншого - саме виникнення держави є лише одним з наслідків гріхопадіння. Безпосередньою причиною її появи церковна свідомість здебільшого вважає потребу ввести закон у світ гріха.

У домінуючій формі християнської релігійної свідомості держава - боговстановлений інститут. Але необхідність її існування не виводиться безпосередньо з Божої волі щодо першоствореного Адама, а з наслідків першородного гріха й узгоджених з нею дій по обмеженню панування гріха у світі. З такої позиції антропологічна причина дуалістичності феномена держави полягає у відпаданні людини від Бога. Гріхопадіння, що спотворило первинну природу людини, її розум і волю, не дозволяє людині прийняти повноту досконалого Божого закону. Закони, що створюються недосконалою людиною, приречені бути недосконалими. Державний устрій суспільства за такою логікою благословляється Богом, оскільки в зіпсованому гріхом світі людина задля захисту себе й оточуючих від руйнівних проявів гріховності потребує владної, примусової сили.

Сутність держави з позицій дуалістичного підходу проявляється як динамічна та сповнена внутрішніми антиноміями. З одного боку, держава, як царство світу, де панує диявол (Мт. 4:8), є злом. Вона ґрунтується на примусі, недобровільному пануванні чи підпорядкуванні. Держава, не виходячи за межі власної сутності, не переживаючи екзистенціальної катастрофи, цілком може (як це неодноразово було в історії) переслідувати Церкву. З іншого боку, Церква як носій релігійної свідомості сприймає державу як необхідний у цьому світі соціальний інститут, що встановлює порядок; як носія боговстановленої влади та інструмент Божого Провидіння.

Першим елементом антиномії є негативне сприйняття держави як прояву зла. Біблія дає багатий матеріал, що дозволяє знайти аргументи на підтримку такої позиції. Богословська свідомість часто вважає сутністю держави гординю та владолобство. З такого погляду прообразом державної влади є сам диявол як володар усіх царств цього світу (Мт. 4:8). Він, ще будучи Денницею, першим серед усього творіння, віддав гріху гордині та став одержимий владолобством: "Зійду я на небо, повище зір Божих поставлю престола свого, і сяду я на горі збору богів, на кінцях північних, підіймуся понад гори хмар, уподібнюсь Всевишньому!" (Іс. 14:13-14). Він почав вважати власну волю важливішою за волю Богу. Саме така чиста воля до влади без домі-

шок невільної необхідності, усвідомлення відповідальності за підлеглих і неогоїстичних мотивів здебільшого і вважається релігійною свідомістю фактичною сутністю державного ладу суспільства. Цю ж гріховну волю ми бачимо і в Адамі та Єві, які спокусилися обіцянкою диявола: "Станете ви, немов Боги, знаючи добро й зло" (Бут. 3:5). Релігійна свідомість, визнаючи природність ієрархічного начала світобудови, справедливу владу творця та промислителя над Своїм створінням, водночас бачить у світській владі вельми недосконале спотворене гріхом бажання самовладності, викривлене відображення священної влади Бога над Своїм створінням. Сакральна модель світу Біблії дозволяє людині ще з часу гріхопадіння виділяти земну та небесну владу, еталоном якої є Христос, який усе робить і ім'я Бога Отця. Тож саме гріх можна вважати точкою розбіжності "влади задля служіння самому собі" та "влади задля служіння іншим". Церква вважає, що обґрунтовану надію на спасіння чи навіть перспективу прославлення у ній має лише той, хто все (навіть реалізацію владних повноважень) робить в ім'я Боже та задля Його прославлення.

Отже, з богословського погляду, сутністю державної влади є гріховне прагнення до самообожнення, самозвеличення, панування над іншими, а не відання себе волі Божій та обожненню через Христа.

Творцем перших у священній історії людства держав вважається Німрод - могутній ловець людей, поневолювач (Бут. 10:10). Уже таке генетичне тлумачення держави дає змогу переконалися, що в основі її сприйняття сваволя, рабство, примус одних людей над іншими. Звичайно, державна влада на перший погляд намагається піклуватися про своїх підданих і захищати їх інтереси. Та оскільки в її основі сила (примус) і страх, а не любов, вона, за біблійною логікою, не здатна дарувати людям правдиве задоволення, мир, правду та любов. Держава не несе мир у суспільство, а лише прискромлює зло та особливе зухвальство з позиції сили. Вона нестійка та мінлива. Описаний у книзі пророка Даниїла пророчий сон царя Навуходоносора II (630-562 рр. до н.е.) демонструє це через образ зробленого з різних матеріалів величезного та страшного на вигляд боввана (Дан. 2:31), ноги якого були частково з глини як нетривкого природного матеріалу (Дан. 2:33). Він алегорично показує нестійкість земної держави, що принаймні частково ґрунтується на дочасному, гріховному. Сила Божа (переважно інтерпретується як Церква Христова), що в оповіді постає через образ каменю, який без стороннього

впливу впав і розтрощив боввана так, що від нього не залишилося і сліду (Дан. 2:34-35)) встановить нове, правдиве, вічне "царство, що навіки не зруйнується" (Дан. 2:44) - Царство Боже.

Ще чіткіше негативний аспект держави представлений у Одкровенні Івана Богослова. Тут держава уособлена в образі жінки-блудниці на ймення "Великий Вавилон, мати розпусти й гидоти землі", що з нею "розпусти чинили земні царі, і вином розпусти її впивались мешканці землі" (Об. 17:2), у чому можна побачити гріховну сутність утвореної бажанням самообожнення держави. Ця жінка була сповнена земним, гріховним блиском. Вона була "одягнена в порфіру й кармазин, і приоздоблена золотом і дорогоцінним камінням та перлами" (Од. 17:4) та тримала у руці "золоту чашу, повну гидоти та нечести розпусти її" (Од. 17:4). Варто зробити ремарку, що Іван Хреститель у євангельських текстах також називає владців "тими, що носять м'який одяг" (Мт. 11:8). Егоїстичне, богоборче начало земної держави проявляється у тому, що ця жінка була п'яною "від крові святих і від крові мучеників Ісусових" (Од. 17:6) та сиділа на червоному звірі, сповненому іменами богозневажливими (Об. 17:3). Така інтерпретація апокаліптичних образів може видатися надто сміливою, однак ангел пояснює Іоанну Богослову його видіння: "А жінка, яку ти бачив, то місто велике, що панує над царями земними" (Од. 17:18). Окрім того, вже автор першого тлумачення Одкровення, що збереглося до нашого часу (написане між 563 і 614 рр.), святий Андрій, архієпископ Кесарії Каппадокійської вважає, що "під блудницею належить розуміти взагалі земне царство" [6]. Іншим образом Одкровення, що може мати стосунок до держави, є образ антихриста-звіра, що вийшов із землі і мав два роги, подібні до ягнячих, та говорив як змії (Од. 13:11). Апостол Павло говорить, що він буде людиною гріха, беззаконником, призначеним на погибіль (2 Сол. 2:3). Образ антихриста у всьому протиставляється образу Христа - "в Божому храмі він сяде, як Бог, і за Бога себе видаватиме" (2 Сол. 2:4). Логіка біблійних символів дає достатні підстави вважати, що раз Христос говорить, що Його влада (царство) не від цього світу (Ів. 18:36), то влада антихриста, навпаки, може бути від цього світу, тобто антихрист може діяти саме через державу. Він, будучи сповнений гріховної жадоби влади та самообожнення, може діяти співзвучно з державою, використовувати засоби державної влади, будучи однопрородним їй.

Отже, богословське усвідомлення негативного аспекту держави зумовлене тотальним поширенням використання владцями державної влади для власного блага, а не задля служіння людям та Богу. Ця влада дає колосальні можливості, що можуть по-справжньому бути використані для спільного блага лише якщо суб'єкт влади сам буде сповнений страхом Божим та щирим наміром самовіддано служити іншим. "А хто з вас бути першим бажає, нехай буде всім за раба" (Мр. 10:44). Однак похідна від бажання самообожнення земна влада, неминуче розбещує людину. Сам Христос говорить апостолам про земні державні порядки: "Ви знаєте, що ті, яких вважають князями народів, верховодять ними, а їхні вельможі утискають їх" (Мр. 10:42). Цим Христос визнає зло державного панування та гноблення як неминуче у цьому недосконалому світі.

Зовсім протилежно до наведеного вище розуміння сутності держави як блага також знаходить своє підґрунтя у Біблії. Богословська доктринальна традиція, яка здебільшого формувалася в епоху державного статусу християнської релігії, вже нерідко акцентується на неминучій для земного світу необхідності існування держави. Особливо чітко апологія держави як суспільного інституту здійснена у творах свт. Івана Золотоустого, який вважав, що держава є силою, що стримує зло. Головною її функцією є обмеження та регуляція відносин між людьми. Благочестивим християнам виправні заходи з боку керівництва не потрібні, втім, якби порочні люди не стримувалися страхом перед владою, вони б принесли містам незчисленні біди. Громадяни завдячують державі багатьма вигодами. Без неї у грішному світі запанувала б сваволя, замість чітких справедливих норм запанувало б право сильного [7, с. 53].

Дуже поширене доктринальне богословське тлумачення сім'ї як позитивної основи виникнення держави. За Біблією, первинною ланкою людського суспільства були саме сімейні союзи - сім'я Адама і Єви (Бут. 1:27-30; 2:18-25; 3:20 - 4. 2) та родини їх нащадків (Бут. 4:17-5:32). З такої позиції, встановлення Богом на самому початку суспільного життя влади чоловіка над жінкою (Бут. 3:16) і тим влади голови родини над її членами, сприймається богословською свідомістю як заснування "верховної влади одного над іншим", обмеження сваволі та прообраз державної влади [4, с. 667-668]. Розростаючись, родини перетворювалися в общини, племена та народи. Держава виникає в результаті історичного розвитку та ускладнення суспільних зв'язків під опі-

кою Божого промыслу. Перші книги Біблії описують державогенезу богообраного єврейського народу, який спочатку тривалий час жив патріархальними родовими общинами не знаючи державного устрою. Власна держава з'являється у євреїв лише при завоюванні землі обіцяної (епоха Ісуса Навина та суддів).

Апостол Павло визначає необхідність сумлінно коритися вищій владі, яка встановлена Богом (Рим. 13:1). Християнська концепція влади, викладена ним у посланні до римлян, на перший погляд виглядає максимально простою, чіткою та достатньою для визначення християнського ставлення до влади. Справді, теза про те, що: "нема бо влади, що не була б від Бога" (Рим. 13:1) дозволяє допускати боговстановлений характер будь-якої державної влади. Цю ж думку можна підтвердити словами Христа, зверненими до Понтія Пилата: «Не мав би ти наді Мною ніякої влади, якби тобі не було дано згори» (Ів. 19:11). Місця, з яких можна вивести тезу про боговстановленість державної влади, зустрічаються і у Старому Заповіті. Так, пророк Даниїл звертається до вже згаданого Навуходоносора II: "Ти цар, якому Бог віддав царство" (Дан. 2:37). У книзі Вихід встановлено заборону не лише лихословити Бога, але і проклинати владу ("начальника в народі твоїм") (Вих. 22:27), про що згадує також апостол Павло (Дії. 23:5).

Державна влада у Біблії наділяється високим покликанням. Вона – опікун і впорядник земного порядку, царство цісаря, що клопочеться земними справами. Місією держави є підтримка впорядкованості суспільного життя через покарання за вчинене зло та заохочення добра. "Володарі страшні не для добрих діл, а для злих. Хочеш не боятися влади? Роби добро - і матимеш від неї похвалу. Володар - Божий слуга, він тобі на добро. Якщо зло робиш, бійся: бо не даремно він меча носить. Він є Божим слугою і мстить у гніві тому, хто чинить зло. Йому треба коритися не тільки через гнів, а й заради сумління. Тому ви й податки платите, - бо вони слуги Божі саме на це. Дайте всім належне: кому податок - податок, кому мито - мито, кому страх - страх, кому пошану - пошану" (Рим. 13:3-7).

До державного управління можна допускати "мужів здібних, богобоязливих, мужів справедливих, що ненавидять зиск" (Вих. 18:21). Управлінці покликані на совість дбати про суспільне, а не власне благо. Іван Хреститель на запитання митників, як їм жити, відповідає: "Нічого більше понад те, що вам призначено, не робіть" (Лк. 3:13). Особи, наділені владою, не ма-

ють зловживати нею. На аналогічне до попереднього запитання вояків Іван Хреститель відповідає: "Нікому кривди не чиніть, фальшиво не доносьте і вдовольняйтеся вашою платнею" (Лк. 3:14).

Отже, сприйняття позитивного аспекту держави у релігійній свідомості актуалізується через засадничі положення про допущений Богом характер державної влади та вчення про суб'єкти державної влади як Божих слуг, що покликані сумлінно служити суспільству, а не власним інтересам.

Антиномія сприйняття сутності держави як елементу сфери святого чи грішного знімається синтезом крайніх позицій - уявленням про використання держави Божественним провидінням. Добра чи зла, держава є абсолютно домінуючою формою організації людського суспільства вже багато тисячоліть. Вона - найпотужніша організуюча та впорядковуюча сила земного світу і як така є дуже важливим інститутом, без якого немислиме існування самого суспільства. Звичайно, людина в суспільстві має чималу кількість ролей - дитини, батька чи матері, учня чи вчителя, лідера чи підлеглого чиємусь авторитету, однак кожна людина власною свідомістю головно застає себе у державно-правових реаліях, що впорядковують і визначають інші соціальні ролі та саме її соціальне буття. Природно, що в контексті біблійної парадигми, такий потужний соціальний інститут як держава не міг не включатися у промисел Бога як творця та промыслителя світу. Підтвердження цьому часто зустрічається у Біблії, однак не можна забувати, що релігійна свідомість сприймає Слово Боже як опис сакральної історії, спрямованої на спасіння образу та подоби Божої - людської душі, а не історичний, економічний чи юридичний виклад подій мирської історії.

Промисел Божий дозволяє богообраному єврейському народові обрати царя. Перехід давнього Ізраїлю від прямого богоправління (теократії) до царської влади відбувається за наполегливим бажанням самого ізраїльського народу та інтерпретується як форма боговідступництва. "Тепер настанови нам царя, щоб судив нас, як у всіх народів" (1 Сам. 8:5). Втім, Бог попереджає Свій народ, що зречення теократії та встановлення земного царювання неминуче супроводжуватиметься проявами грішного аспекту держави як царства цього світу, що підлегле дияволу. "Оце буде право царя, що царюватиме над вами: він візьме синів ваших і поставить собі в колісниці свої та серед їздців своїх... А дочок ваших забере за мироварниць, і за кухарок, і за пекаррок. І він позабирає поля ваші, і виноградни-

ки ваші, та кращі ваші оливки, і пороздає своїм слугам... І він забере рабів ваших, і ваших невільниць, і найліпших ваших юнаків, і ваших ослів, і буде вживати їх на роботу свою. Він братиме десятину з вашої отари, а ви станете йому за рабів" (1 Сам. 8:11-17). Вустами пророка Самуїла Бог попереджає ізраїльтян, що вони, добровільно допустиши у власне життя порядки цього світу, неминуче розчаруються у власному рішенні: "І ви будете кликати того дня проти вашого царя, якого собі вибрали, та не відповість вам Господь того дня!" (1 Сам. 8:18).

Це одразу знаходить своє підтвердження в тому, що навіть перший ізраїльський цар, обраний за прямим Божим допustom, виявляє себе з негативного боку (1 Сам. 15:9). Для належного впорядкування суспільного життя за часів прямого богоправління ізраїльтянам достатньо було виконувати Божі заповіді. Та оскільки вони не змогли чи не захотіли задовольнитися цим, Бог допускає призначення царя, головною функцією якого є покарання порушників земних норм. Ізраїльські царі отримують Боже благословення за умови, що вони передовсім усвідомлюватимуть себе слугами Божими та дбатимуть про справедливість. Втім, як показує нам священна історія, царі дуже часто діяли всупереч власному покликанню (2 Сам. 11) та були нахабними і вправними у підступі (Дан. 8:23).

За біблійною логікою, з тих пір, коли цар як глава держави неначе "заступив" у свідомості єврейського народу місце Бога, благоустрій держави почав залежати від його персональних вчинків та чеснот. Після встановлення царства, Біблія описує численні випадки, коли Бог допускав сходження достойних людей на престол, однак влада розбещувала їх та вони сходили з політичної арени, коли прогнівлювали Бога.

У священній історії доля держави часто кладеться у пряму залежність від добродетельності царя. Коли царі виступали проти Бога (як Навуходносор II, коли наказав зробити ідола для загального поклоніння (Дан. 3:1-5)), Він відступав від них, що тягнуло за собою зміну правителя, втрату ним розуму (Дан. 4:30) чи падіння цілих держав і народів.

Провидіння Боже у біблійній священній історії часто використовує державу як інструмент зміни духовного стану народу. "Біда ассирійцеві, жезлові гніву Мого, а кий у руках його – це персердя Моє! На люд нечестивий пошлю Я його, про народ Мого гніву йому накажу, щоб набрати здобичі й вчинити грабунок, і щоб потоптати його, як болото на вулицях" (Іс. 10:5-6). Особливу

опіку вищих духовних сил над земними державами можна також вивести зі слів пророка Даниїла, котрий стверджував, що ангел (князь) перського царства перешкоджав йому прибути (Дан. 10:13). Зрештою, серед ізраїльського народу було дуже поширене повір'я, що його небесним покровителем є архистратиг Михаїл.

Висновки. Отже, спроба комплексного аналізу біблійних засад держави дозволяє прийти до висновку, що вона головно сприймається лише як слабка подоба, тінь і невдалих образ небесного життя. Держава заснована впалою у гріх людиною і з'являється в результаті гріхопадіння. Вона за своєю суттю покликана впорядковувати передовсім земне, мирське життя людей.

Біблійна концепція людини передбачає, що вона створена за образом і подобою Божою. Створюючи людину, Бог хотів, щоб вона постійно жила у сакральному вимірі, керуючись Божими Законами. Але ця іділія порушується тим, що людина не змогла свідомо утвердитися у добрі. Гріхопадіння привносить у світ егоїстичне владолобство, насильство, бажання заволодіти чужим майном, підкорити собі інших людей. З такого погляду, держава втілює в собі хаотичне, динамічне начало, протилежністю якого є царство Боже. "Шукайте ж найперше Царства Божого і правди Його, і все це вам додасться" (Мт. 6:33). Смирненне терпіння земних утисків, незаслуженої несправедливості Бог зробив предметом винагороди.

Водночас, біблійний образ держави дозволяє побачити у ній хоч і недосконале, але відображення сакральної сфери. Держава - пострах для аморальних людей та злочинців. Святим людям вона не потрібна. Держава у Біблії одноприродна символу свідомого вибору - дереву пізнання добра та зла. Вона дає змогу людині як продемонструвати щире альтруїстичне любов і турботу про ближнього (коли людина сприймається як мета), так і найбільшу егоїстичну зневагу та нехтування іншими (коли людина сприймається як засіб).

Список літератури

1. Баренбойм П. Первая конституция мира. Библейские корни независимости суда / П.Баренбойм. – М., 1997. - 276 с.
2. Біблія. Книги Священного Писання Старого та Нового Завіту. – К.: Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2004. – 1416 с.
3. Маритен Ж. Человек и государство / Ж.Маритен. – М.: Идея-Прес. – 196 с.

4. Милаш, Никодим. Православное церковное право. – СПб., 1897. – 708 с.

5. Папаян Р.А. Христианские корни современного права / Р.А.Папаян. – М.: Норма, 2002. – 404 с.

6. Толкование на Апокалипсис Святого Иоанна Богослова [Электронный ресурс] / Св.

Андрей Кесарийский. – Режим доступа: <http://apokalypsis.ru/sv-andrej-kesarijskij.html>.

7. Шульженко Ф.П. Історія політичних і правових вчень / Ф.П. Шульженко. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 463 с.

Стаття надійшла до редколегії 4 березня 2013 року.

Рекомендована до опублікування у "Віснику" членом редколегії М.В. Никифороком.

S.V. Misevych

The Biblical Type of a State

Summary

In the article the problem of apprehension of a state in Bible is studied. Different biblical approaches to understanding of the dualistic origin of a state are analyzed and reconciled here.

Key words: God, a state, an authority, dualism, Church, Bible, phenomenology.

S.V. Misevych

Библейский образ государства

Аннотация

Исследуется проблема восприятия государства в Библии. Анализируются и согласовываются различные библейские подходы к пониманию дуалистической сущности государства.

Ключевые слова: феноменология, государство, власть, дуализм, Бог, Библия, церковь.